Německo a středovýchodní Evropa, 1945–1990

Pohled z Londýna

Anne Deighton

S rozdělením Německa a Evropy do konce čtyřicátých let dvacátého století se na téměř čtyřicet let rozhostilo napříč Evropou nelehké a postupně stále méně stabilní příměří. Spojené království sehrálo při vzniku rozděleného Německa a Berlína zásadní roli prostřednictvím série politických iniciativ, jimiž usilovalo o dosažení bezpečnosti a „vyřešení“ rébusu rovnováhy sil, jak jej pro všechny spojenecké mocnosti nastolil konec druhé světové války. Britská úloha v rozhodnutích o budoucnosti východní Evropy byla však mnohem méně zásadní. Přes mnohdy bolestivé vzpomínky na britskou meziválečnou politiku vůči tomuto regionu a navzdory tomu, že Británie šla v roce 1939 nakonec do války na obranu Polska, byl další osud východní Evropy v očích tvůrců britské politiky méně významný než osud Německa – anebo Sovětského svazu. Skutečně lze říci, že ve čtyřicátých letech Britové sledovali evropský kontinent objektivem mocenské politiky, ve kterém se vojenská a vojensko-politická rovnováha, jež rozdělila Evropu, zdála být schopná zajistit pro Spojené království ty nejlepší dosažitelné výsledky. Británie disponovala určitými pákami, jimiž mohla ovlivnit události v Německu, neměla ale prakticky žádné v oněch východoevropských zemích, jež se nyní v rostoucí míře ocitaly pod sovětskou kontrolou. Britské úvahy o konfiguraci mocenské politiky ve studené válce v Evropě tak opanoval chmurný realismus. Nezodpovězená zůstává samozřejmě otázka, zda Britové na počátku tohoto období – přes všechny ostatní problémy, jimž čelili – nebyli až příliš pragmatičtí a realističtí a zda tak nebyli předem připraveni rezignovat na velkou část zápasu o to, aby země východní Evropy neupadly zcela pod sovětskou kontrolu.

Jestliže při dělení Německa v letech 1945 až 1949 bylo Spojené království významným hráčem, potom v událostech roku 1989 mu žádnou takto klíčovou úlohu přiznat nelze. Konce celého příběhu se skutečně velmi lišily od jeho počátků. Na konci studené války rozhodovaly ekonomické, politické a sociální faktory, nikoli vojenské ohledy a rovnováha sil. Zadruhé, jakkoli přinejmenším v jistých kruzích bývá zdůrazňována britská úloha při akceleraci politických událostí ve východní Evropě a v Sovětském svazu v osmdesátých letech, britská politika měla v době, kdy se evropské impérium Sovětského svazu začalo rozpadat (což nakonec v roce 1991 přivedlo k kolaps samotného Sovětského svazu), ze strategického hlediska jen sekundární význam.

Tento esej zhodnotí nejprve vedoucí roli Británie při dělení Německa a poté méně zásadní úlohu, která jí připadla ve východní Evropě; Československu zde náleží pozornost jako případové studii. Z výkladu přitom vyplyne, že Británie měla blíže k roli pozorovatele než iniciátora politiky. Jakkoli do jisté míry dokázala ve čtyřicátých letech diferencovat mezi jednotlivými východoevropskými zeměmi, tón britské politiky vůči východní Evropě v zásadě odrážel názor, že pokud nebude možné vyřešit studenoválečné teritoriální a ideologické rozdělení Německa v širším kontextu, potom východní Evropu nelze zachránit. Východní Evropu Britové nevnímali jako oblast, jejíž vývoj by mohli ovlivnit vlastními politickými iniciativami. Anebo jinými slovy: zatímco si Britové mysleli, že přinejmenším zčásti mohou strategicky spoluurčovat německou budoucnost, zároveň věděli, že osud východní Evropy je v zásadě závislý na širším vývoji vztahů mezi Východem a Západem, a dospěli k závěru, že by bylo pošetilé a možná i kontraproduktivní, kdyby neakceptovali vliv Sovětského svazu v této oblasti jako *fait accompli*. Bylo to realistické, strategické hodnocení možností Velké Británie zasahovat do vývoje východní Evropy; hodnocení, které – v odlišných kulisách – mělo své kořeny v meziválečném období, pokud ne ještě v dobách dřívějších.

Poválečné Německo

Labouristická vláda se dostala k moci v červenci 1945, když vystřídala vládu Winstonona Churchilla, a v jejím čele stanul bývalý koaliční vicepremiér Clement Attlee, s Ernestem Bevinem coby ministrem zahraničí. V oblasti zahraniční politiky zdělila vláda hrozivou agendu. Pokusy o poválečné plánování v dřívějších letech byly velmi obtížné vzhledem k tomu, že Velká aliance se zakládala na vzájemné výhodnosti: úsilí o porážku nacismu a fašismu mělo navrch nad ostatními úvahami a žádná z hlavních mocností neměla jasný a konzistentní názor na to, jak by mohl vypadat poválečný mír. Ani Hitlerova smrt pochopitelně neposkytla vodítko, jak by mohlo být konstruováno poválečné uspořádání. A tak když se Američané, Sověti a Britové sešli v červenci 1945 v Postupimi, bylo jasné, že nemají odsouhlasený strategický plán ani pro Německo, ani pro zbytek Evropy. Bezprostředně po porážce Německa

představovala „největší samostatný zdroj třenic mezi Sovětským svazem a jeho západními spojenci“ polská otázka.¹

Bezprostředním úkolem Velké Británie jako jedné ze čtyř okupačních mocností v Německu a v Berlíně (Francii byla přidělena čtvrtá zóna) na místě samém bylo především zajistit správu její zóny a postarat se tam o chod základních služeb. Zároveň se ovšem vojenské okupační úřady snažily v otázce Německa najít cestu vpřed prostřednictvím Spojenecké kontrolní rady, ve společné okupaci, o níž si Britové mysleli, že potrvá přinejmenším dvacet let. Žádná z okupačních mocností si nemohla dovolit ignorovat náklady na správu zón, které někdy ovlivňovaly i jejich strategické plánování – třebaže zrovna Britové úzkostlivě dbali na to, aby jejich strategie nebyla určována ekonomickými zájmy.²

Jak smýšleli lidé v Británii bezprostředně po válce o Německu? Názory byly pochopitelně různorodé: přetrvávající nepřátelství bylo na konci dlouhé války pochoptitelné a ve veřejném mínění se mnohdy snoubilo s přívaly sympatií k Sovětům, kteří od roku 1941 stáli v čele protinacistického boje v Evropě, což si vyžadovalo vojenskou statečnost a enormní ztráty na životech. Tato vzpomínka byla nanejvýš významná, protože s obratem k politice studené války bylo třeba britskému veřejnému mínění vysvětlit, že i přes válečné hrdinství sovětských armád představuje nyní, po porážce nacismu, Sovětský svaz a komunismus novou hrozbu. Takovouto argumentaci posílily později konkrétní důkazy o chování Moskvy během „českého puče“ a při bloádě Berlína, avšak tak daleko veřejné mínění v roce 1945 nemohlo dohlédnout. Názor Labouristické strany se měnil jen pomalu a Ernest Bevin musel ještě čelit velkým problémům a nepřátelství ze strany těch, kteří se domnívali, že buď sleduje konzervativní kurz anebo se příliš sbližuje se Spojenými státy, a žádali ho, aby zastával „dvoukolejnou“ politiku, jež by zachovávala větší zdání jednoty čtyř mocností a zároveň by usilovala o nové vztahy se Spojenými státy a s Francií s ohledem na Evropu.³

Mnozí, zejména ve vojenských a zpravodajských odděleních Whitehallu, se však už obávali nástupu komunismu napříč kontinentem a kladli si složitou otázku, jak tomu zabránit.⁴ Ve Foreign Office se názory lišily, ačkoli do roku 1946 byli klíčoví úředníci jako C. F. A. Warner ze Severního departmentu* smířeni s tím, co lord

1 BUTLER, Rohan – PELLY, Margaret E. (ed.): *Documents on British Policy Overseas*, sv. I/1: 1945. London, Her Majesty's Stationery Office 1984, dokument č. 78.

2 Náklady na správu britské zóny byly odhadovány na zhruba 80 milionů liber ročně, což by odpovídalo účtu více než jedné miliardy liber v dnešních cenách.

3 Ernest Bevin, jakož i mnoho dalších představitelů Labour Party, měl vzrůstající obavy z komunistických soupeřníků (*fellow-travellers*) uvnitř strany (obecně k tomu viz DEIGHTON, Anne: *The Impossible Peace: Britain, the division of Germany, and the origins of the Cold war, 1945–1947*. Oxford, Clarendon 1990).

4 Viz TÁŽ: Britain, 1945–1955. In: LEFFLER, Melvyn – WESTAD, Arne (ed.): *The Cambridge History of the Cold War*, sv. 1. Cambridge – New York, Cambridge University Press 2010.

* Teritoriální odbor, do jehož gesce spadalo vedle Československa též Dánsko, Finsko, Island, Norsko, Polsko, Sovětský svaz a Švédsko. (Pozn. překladatele.)

Annan později vnímavě nazval „výměnou nepřátel“.⁵ Do šesti měsíců od skončení války bylo jasné, že jakákoli čtyřstranná správa Německa může být jen stěží efektivní. Sovětský postup v Německu i v celé východní Evropě se zdál potvrzovat analýzy povahy a cílů Sovětského svazu, s nimiž přicházeli experti na ministerstvu zahraničí a britské ambasádě v Moskvě. Tyto analýzy přitom vznikaly téměř bez přístupu k důležitým informacím, takže rozvíjely nejhorší scénáře.

Mezi roky 1946 a 1949 se hrávali Britové pod vedením Foreign Office ústřední úlohu při podpoře vzniku a následném formování Spolkové republiky Německo. Tento proces se odehrával na mnoha úrovních. Zaprvé, organizace na místě se konsolidovala splynutím britské a americké zóny v lednu 1947, když francouzská zóna se připojila později. Zároveň probíhala intenzivní jednání o tom, jaká míra průmyslové výroby by měla být Německu povolena a kolik produkce a kapitálových statků by mělo být užito k jeho rekonstrukci – anebo by mu naopak mělo být odebráno na reparace za finanční ztráty vítězů. Toto zdánlivě suché téma mělo naprosto zásadní význam pro každodenní životní úroveň německých obyvatel a současně bylo kovadlinou, na níž se srážel zájem na narovnávání minulých nespravedlností z doby války s potřebou znovu vybudovat průmyslové srdce Evropy.⁶

A právě v tomto kontextu museli odpovědní činitelé přemýšlet, jak alespoň západním zónám Německa umožnit, aby se zotavily, začaly prosperovat a podílet se na budování silné západoevropské ekonomiky, a tím i hráze proti Sovětskému svazu – aniž by se však současně znovu vynořil přízrak přílišné německé moci v Evropě. Právě v tomto bodě se britská a kontinentální diplomacie začaly rozcházet. Anglo-francouzská Dunkerská smlouva z roku 1947 byla explicitně protiněmecká, zatímco pětistranná Bruselská smlouva z roku 1948 byla mnohoznačnější. Jak se pravilo v telegramu Foreign Office, jenž se týkal druhé z nich: „Lze si všimnout, že jako jediný potenciální agresor je zde zmíněno Německo (preambule a článek VII); takže o této smlouvě nelze říci, že by byla ‘namířena proti’ jakékoli jiné mocnosti, na niž se ‘nebude hodit’ to, že se dopustila ozbrojeného útoku (článek IV) proti jedné ze smluvních stran či proti zemi, jež se do té doby stane smluvní stranou (článek IX). (...) Pokud byste byli dotazováni, zda je Německo trvale vyloučeno z účasti ve sdružení vtěleném do této smlouvy, měli byste odpovědět, že takové účasti zjevně nic nebrání.“⁷

Logický závěr, že smlouva může být použita proti Sovětskému svazu, byl zřejmý, jakkoli ne přímo vyřčený, a budoucí účast Spolkové republiky Německo samozřejmě

5 ANNAN, Noel: *Changing Enemies: the Defeat and Regeneration of Germany*. London, Harper Collins 1995. Annan jako mladý zpravodajský důstojník působil v britské zóně do srpna 1946, načež odstartoval zářnou kariéru v akademické i umělecké oblasti.

6 CAIRNCROSS, Alec: *The Price of War: British Policy on German Reparations, 1941–1949*. New York, Blackwell 1986. Výbor pro evropskou hospodářskou spolupráci z roku 1947, který zpočátku usměrňoval realizaci Marshallova plánu, diskrétně odhalil míru, v níž by hospodářské zotavení, a tím i pomoc v rámci Marshallova plánu, měly směřovat do participujících zón Německa, pokud měla evropská ekonomika dostat šanci na zotavení (viz DEIGHTON, A.: *Impossible Peace*).

7 *The National Archives of the United Kingdom*, Londýn (dále TNA), FO 953/146, telegram Foreign Office č. 118.

nebylo možné vyloučit. Bruselská smlouva se měla stát základem pro vytvoření Severoatlantického paktu v roce 1949 a Spolková republika do ní byla přizvána v roce 1955, čímž svou potenciální sílu pevně svázala s věcí Západu pod vedením Spojených států.⁸

Vytvoření Rady Evropy v květnu 1949, jakkoli o její strukturu vedly zejména Británie a Francie zásadní spor, mezitím poskytlo Evropě nový právní a politický rámec. Konvence o lidských právech z roku 1950 pak zakotvila katalog základních práv a svobod, zčásti odvozený od Všeobecné deklarace lidských práv. Britové zaujímalí postoj, že Spolková republika by měla být přijata do Rady Evropy jako přidružený člen co nejdříve po jejím ustavení, což se stalo v roce 1950. V čem se Britům nepodařilo dosáhnout s Francouzi kompromisu, byl návrh na Společenství uhlí a oceli (ESUO) z téhož roku. Za tímto návrhem stály zásadní diplomatické problémy, jež souvisely s relativní rovnováhou vlivu mezi Británií, Francií a Západním Německem. Ideologickou proměnou, k níž měli Britové největší výhrady, však byl požadavek rovnosti, jež společné přijímání rozhodnutí ve věcech uhlí a oceli obnášelo. A právě v této fázi Britové otevřeně přiznali, že opětovný vstup Spolkové republiky do mezinárodního systému by se neměl odehrát na úkor jejich vlastní suverenity. To dalo vzniknout dvojímu systému kontroly Západního Německa a spolupráce s ním: na jedné straně tu byl Severoatlantický pakt, k němuž se Spolková republika připojila v roce 1955 a v němž se Francie měla od roku 1967 ocitnout v roli odpadlíka, a na straně druhé Evropské společenství uhlí a oceli spolu s Evropským hospodářským společenstvím. V těchto dvou organizacích byla Spolková republika zakládajícím členem, zatímco Spojené království se stalo přidruženým členem ESUO v roce 1954 a k EHS přistoupilo až v roce 1973. Vždy si zachovávalo výhrady k evropským institucím (od EHS k Evropské unii) se zřetelem na to, jak v nich mohou přetrvávat a vzkvétat britské hodnoty a současně nakolik poutají Spolkovou republiku k Západu.⁹ A tak byla britská úloha při dělení Evropy a Německa nesena vojenskými bezpečnostními zájmy a s výjimkou transformace Bruselské smlouvy do Západoevropské unie v roce 1954 se vyčerpala už do roku 1950, kdy se iniciativy chopili Francouzi.

8 SRN a Itálie se rovněž připojily k Bruselské smlouvě, jež se tehdy přejmenovala na Západoevropskou unii. Význam tohoto kroku spočíval ve faktu, že Bonn souhlasil se sebeomezujícím ustanovením, jež se týkalo výroby atomových, biologických a chemických zbraní na západoněmeckém území. Nadčasové přitom bylo, že právě tato smlouva se stala nástrojem, jenž po německém sjednocení, kolapsu sovětského impéria a skončení studené války umožnil, aby proces ze St. Malo a vytvoření Evropské bezpečnostní a obranné politiky (*European Security and Defence Policy* – ESDP) dospěly v roce 2000 ke svému naplnění v rámci Evropské unie.

9 Institucionální struktura EHS a následnických organizací přímo navazovala na strukturu ESUO, v němž byl funkčně specifický nadnárodní prvek vyvažován silnou dozorcí úlohou členských států. A právě nadnárodní element se stal nejefektivnějším, s postupem času ale také nejkontroverznějším tvůrcem politiky, když z pohledu některých členských zemí nadnárodní prvek spíše zbavuje státy národní autonomie, než aby zvyšoval jejich schopnost prosazovat změny celého společenství prostřednictvím intenzivního procesu přijímání společných rozhodnutí.

Československá krize

Jak lze ovšem tuto ústřední úlohu, již Německo coby objekt mocenské správy pro Brity po roce 1945 hrálo, srovnávat s názory zastávanými ohledně zbytku východní Evropy? Jak už bylo zmíněno, trpkou pravdou zůstává, že Britové ve vztahu ke střední a východní části Evropy až do roku 1945 vždy disponovali jen slabými kontrolními nástroji, vykazovali chabou dlouhodobou politickou strategii a vyznačovali se poměrně značnou mírou ignorance.¹⁰ Studie Víta Smetany ukazuje, že ani před únorovým pučem v roce 1948 se britské ministerstvo zahraničí nemínilo příliš míchat do politických záležitostí Československa a že předběžné návrhy na užší spojení, jež se objevily v Praze v letech 1946 a 1947 a jež mohly přinejmenším vyslat zřetelný signál do Moskvy, přijímali profesně starší diplomaté Foreign Office s nevolí. Příkladem budiž výrok sira Olivera Harveyho, že Britové nemají „zájem vstupovat do aliancí s menšími zeměmi východní Evropy, jako jsme učinili mezi válkami, protože se tato praxe ukázala jako zcela nerealistická“.¹¹

Již 24. února 1948 bylo zjevné, že poválečný československý koaliční experiment skončí dramatickým a zároveň nejhorším možným výsledkem. Jak o týden později chmurně uvádělo memorandum britské vlády: „V důsledku státního převratu s typickým komunistickým rukopisem prochází Československo procesem absorbování do sovětské sféry. Akční výbory obsadily s tichým souhlasem policie a ozbrojených sil všechna důležitá místa ve státě a v celé zemi probíhá čistka... Tento výsledek je pro naše zájmy nanejvýš neblahý, avšak neexistuje nic, co bychom proti tomu mohli v Československu udělat, s výjimkou vyjádření našeho nesouhlasu ... navrhuje udržovat s novou československou vládou chladné, ale korektní vztahy a uchovat přitom takovou míru našich kontaktů s československým lidem, jaká bude jen možná.“¹²

Memorandum dále osvětluje události, jež k tomu všemu vedly. Dochází přitom k řadě závěrů, jež jsou obzvláště důležité. Podle prvního z nich „je nyní Československo ztraceno pro západní demokracii a západní svět s výjimkou oné míry, v níž Rusové, jednající prostřednictvím českých komunistů, dovolí, aby kontakty

10 Británie se vnímala především jako námořní mocnost s rozsáhlým zámořským impériem a škála postojů k rovnováze sil v Evropě, kterou shrnovalo memorandum Eyre Crowea z roku 1907 s novou aktuálností, byla v roce 1945 přijímána jako daná. Nic na tom nezměnily ani určité pokusy o politické plánování ve vztahu k této části Evropy v letech druhé světové války stejně jako Churchillovy snahy z roku 1944 dohodnout se se Stalinem na uspořádání poměrů alespoň v některých oblastech východní Evropy. (Zmíněné memorandum, jež sepsal úředník Západního departmentu Foreign Office Eyre Crowe, především varovalo před německou expanzí ohrožující britské zájmy. Namísto usmiřování Německa cestou ústupků nabádalo tvůrce britské politiky k razantnímu postupu vůči němu a zároveň k trvalé alianci s Francií. – Pozn. překladatele.)

11 TNA, FO 371/67653, zpráva Olivera Harveyho pro Hoyera Millara z 1.4.1947, citováno dle: SMETANA, Vít: *Old Wine in New Bottles? British Policy towards Czechoslovakia, 1938–1939 and 1947–1948*. In: CORNWALL, Mark – EVANS, Robert (ed.): *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe, 1918–1948*. Oxford, Oxford University Press 2007, s. 143–169, zde s. 158.

12 TNA, CAB 129/25, Cabinet Paper (dále CP) (48) 71, memorandum z 3.3.1948.

a obchod pokračovaly“. Druhý závěr vyslovuje obavu, že totéž se může stát v Itálii a hned nato ve Francii, a v těchto případech „by naše zájmy byly životně ohroženy“. V této formulaci se odráží vědomí, že Československo nepatřilo k životním zájmům Spojeného království. Konkrétněji pro země ohrožené komunismem pak memorandum vyvozuje požadavek, aby „ministerstvo vnitra bylo pod kontrolou spolehlivých nekomunistů, což je naprosto nezbytné pro jakýkoli příští pokus čelit dalšímu šíření komunismu kdekoli jinde“. Ministerstva obrany a informací představovala další klíč k tomu, jak zabránit komunistům, aby zosnovali podobné puče za pomoci účelově vytvářených „lidových front“, sloužících k nátlaku na demokratické politiky: „...proto je kardinální chybou je (komunisty – pozn. autorky) vůbec pouštět do vlády v bláhové naději, že budou hrát podle westminsterských pravidel.“ Spojené království to však ve východní Evropě nemohlo nijak ovlivnit, protože „na kontinentální voličstvo činí dojem moc, a my jsme ve východní Evropě žádnou moc neměli“.¹³

Události v Praze však přiměly k maximální ostražitosti diplomaty v dalších ohrožených oblastech. Britská vojenská vláda v Berlíně hlásila, že krize je tam sledována s velkými obavami: „Dojem vyvolaný v širší vzdělané veřejnosti je mocný a depresivní. Panuje přesvědčení, že komunisté jednali bleskově a podle důkladně vypracovaného plánu. Nutně (jakkoli nelogicky) se vytváří paralela s událostmi v roce 1938, což jen diskredituje západní mocnosti. Vládní celková obava, že dalším místem na sovětském seznamu může být Berlín, což je doprovázeno skepsí, podle níž jsou západní mocnosti příliš daleko a příliš pomalé na to, aby zareagovaly ... navíc byly zaskočeny rychlostí posledního úderu. Je to považováno za klasický příklad komunistického státního převratu a za konečný důkaz agresivní a expanzionistické povahy komunistické politiky... Naše reakce na průběh událostí v Československu bude v Německu sledována s maximálním zájmem a tím či oním způsobem zásadně ovlivní německé veřejné mínění. V tomto stadiu skutečně jakýkoli konkrétní signál, že jsme proti Sovětům připraveni zaujmout pevnou linii, a to zejména v Berlíně, bude mít až neúměrně velký efekt.“¹⁴

I přes tuto implicitní výzvu z Berlína k rozhodné odpovědi, a to jak v zájmu Německa, tak celé východní Evropy, přijal britský kabinet spíše jen obecné a provizorní závěry. Sovětské ovládnutí Československa nicméně ovlivnilo britskou politiku hlavně tím, že ji jednak postavilo před úkol vytvořit si pevnější bezpečnostní pozici a jednak jí ukázalo nutnost „vybudovat“ Západ coby nejlepší možnost, jež se nabízel – jakkoli pro Čechoslováky nebylo bezprostředně možné udělat nic. Není proto nevýznamné, že po událostech z února 1948 britské úsilí v tomto směru pronikavě akcelerovalo, když zde nyní bylo bezprostřední a jasně rozpoznatelné nebezpečí, jež zostřílo onen už rozšířený pocit naléhavosti, který dokresloval usilovné britské plánování vůči Sovětům už od neúspěšné londýnské konference ministrů zahraničí válečných Spojenců v listopadu a prosinci 1947.

13 *Tamtéž.*

14 HAMILTON, Keith – SALMON, Patrick – TWIGGE, Stephen (ed.): *Documents on British Policy Overseas*, sv. III/6: *Berlin in the Cold War, 1948–1990*. London, Her Majesty's Stationery Office 2008, dokument č. 3 (dále DBPO, III/6).

Britský velvyslanec v Praze sir Pierson Dixon (1904–1965) při nástupní audienci 20. ledna 1948 (repro z autobiografické knihy Double diploma: The life of Sir Pierson Dixon don and diplomat. London, Hutchinson 1968)

K pražskému puči navíc došlo také v době, kdy probíhaly šestistranné rozhovory o Německu, a právě ve chvíli, kdy měla začít bruselská konference o evropské bezpečnosti. Stejně významné bylo, když si také Spojené státy uvědomily, že Evropané budou potřebovat jejich podporu, ať už v té či oné podobě. Jak to sdělil americký ministr zahraničí George Marshall velvyslanci Spojených států v Londýně Lewisi Douglasovi: „Francouzi si bolestně uvědomují nepříjemné konotace nedávných událostí v Československu. Ve světle komunistického ovládnutí třetiny Německa ... by sjednocené Německo bez západních okupačních jednotek bylo snadnou obětí komunistické dominance... Logickým závěrem je, že trojstranná okupace bude možná nepředvídatelně dlouhá a trvalá, což poskytne dlouhodobé bezpečnostní záruky a vytvoří pevné společenství zájmů.“¹⁵

Francouzi však museli nejprve souhlasit s přetvořením angloamerické bizonální dohody v Německu na nějaký druh trizonie. Mezitím byla 17. března 1948 podepsána Bruselská smlouva, která (jak už bylo řečeno) vedla k vytvoření Severoatlantického

15 *Foreign Relations of the United States, 1948*, sv. 2: *Germany and Austria*. Washington, U.S. Government Printing Office 1972, s. 101, Marshallův telegram pro Douglase z 28.2.1948.

paktu v dubnu 1949, a také jednání o evropském zotavení (tj. realizaci Marshallova plánu) rychle spěla kupředu.¹⁶

Méně často se hovoří o druhé dimenzi britské odpovědi na pražský puč, která se týkala podpory *soft power* do Československa ve formě publicity a propagandy. Citované memorandum kabinetu z 3. března 1949 proto rovněž uvádělo, že je třeba vyvinout úsilí k organizování „bílé“ a „šedé“ (tj. otevřené a anonymní) propagandy „ve snaze jevit se tak silní, jak jen to bude možné. (...) V dlouhodobé perspektivě si můžeme udržet své přátele jen tehdy, budeme-li silní.“¹⁷ A tak bylo po kolapsu křehké československé demokracie přijato rozhodnutí nestahovat ze země britské diplomatické zastoupení. Namísto toho se britští diplomaté snažili monitorovat běh událostí a udržovat britskou přítomnost v zemi. K tomu mělo sloužit sbírání informací pro Londýn a současně šíření materiálů a propagandy o Británii a Západu v Československu. Zprávy „pokrývající“ zhruba následující rok však nabízejí ponurý obraz vynuceného omezování britské přítomnosti, kdy se v důsledku narůstající cenzury, menšího počtu návštěv a větší izolace velvyslanectví v Praze (a také konzulátu v Bratislavě) britský vliv v zemi fakticky vytrácel.

Zpočátku ovšem panovaly naděje, že by se Československo mohlo v rámci regionu stát jakýmsi zvláštním případem. Britští diplomaté si dávali pozor, aby neřadili všechny východoevropské země do stejné kategorie. Češi byli považováni za praktičtější a „pravděpodobně by pečlivěji zvažovali nevýhody naprostého odstřižení od Západu, dříve než by se zapojili do úprku gadarenských vepřů“, * jakkoli nyní existovala „sociální železná opona“, jež britským diplomatům ztěžovala osobní kontakty.¹⁸ Jednu z vazeb představovala pro české zájemce studovna pražské ambasády stejně jako velká nabídka filmů dovezených z Londýna. Do Prahy zatím ještě přijíždělo dost návštěvníků z ostrovů, a to nejen „známé firmy“ s vazbami či příslušností ke komunistické straně jako politikové Konni Zilliacus, Tom Horner, John Platts-Mills, Willy Gallacher a další, ale také například herečka Dame Edith Evans** či spisovatel John Boynton Priestly. Velvyslanectví hlásilo, že nejvíce půjčovanými knihami roku 1948 byla autobiografie ruského emigranta Andreje Kravčenko *Zvolil jsem svobodu*, životopis Winstona Churchilla od Lewise Broada či kniha *Přichází zúctování* Roberta Bruce Lockharta.¹⁹

Počátkem léta 1948 hlásil britský velvyslanec v Praze Pierson Dixon, že snahy rozhlasové stanice BBC se nyní do značné míry vzdalují většině posluchačů, když se vysílání soustředí na osobní svobody, a nikoli na hospodářské a sociální otázky, které by obyčejného českého dělníka zaujaly rozhodně víc. Dixon to vnímal tak, že podle

16 Viz IRELAND, Timothy P.: *Creating the Entangling Alliance: the Origins of the North Atlantic Treaty Organization*. Westport, Greenwood Press 1981, s. 69.

17 TNA, CAB 129/25, CP (48) 71, memorandum z 3.3.1948.

* Výraz odkazuje na pasáž z evangelií, v níž Ježíš vypudil z posedlých zlé duchy do stáda vepřů, kteří se po zběsilém úprku zřítily ze srázu do moře. (Pozn. redakce.)

18 *Tamtéž*, FO 953/ 219 ad.

** V této stati na přání překladatele až na široce zažité výjimky nepřechylujeme cizí ženská jména včetně jména autorky tohoto textu. (Pozn. redakce.)

19 *Tamtéž*.

BBC jakákoli opozice přijde od zámožnějších vrstev, ačkoli ve skutečnosti jedinou organizací, která „jednoznačně nevyjádřila svou podporu novému režimu“, byla římskokatolická církev.²⁰ Návrh na zvláštní vysílání pro Bratislavu nicméně vítal.

Konec roku 1948 už nabízel chmurnější obraz. I přes snahy pražské ambasády podpořit československý export do Británie a usnadnit přístup Československa k librářům, a tím také k britským výrobkům, bylo zjevné, že noviny v její studovně jsou cenzurovány, a velvyslanectví muselo zastavit *Britský magazín* tváří v tvář rostoucímu nátlaku úřadů hostitelské země, jimž se nelíbil jeho obsah. Zaměstnanci z řad místních obyvatel museli čelit těžkostem kvůli tomu, že pracují v Praze pro britskou vládu. Na podzim 1949 Londýn skepticky konstatoval: „...ve všem, co děláme, je tu spatřován osten, a tak můžeme nanejvýš tvrdit, že jsme dosáhli jakési pasivní rezistence vůči české komunistické propagandě tím, že nadále prezentujeme obraz vyšší kvality podmínek ve Velké Británii a na Západě.“²¹

Převrat v Československu se tak stal paradigmatickým momentem, když západní mocnosti v zájmu ochrany západní části Německa dokázaly překonat vzájemné rozpory: konkrétní fakta, jež bylo až dosud tak obtížné shromáždit, byla nyní k dispozici v podobě důkazů, jež poskytly události v Praze. Spojitost mezi vývojem Německa a východní Evropy, zvláště Československa, skutečně existovala, zároveň ale zůstává faktem, že československá krize odhalila rozdílnou úroveň jak politické vůle, tak možností jednat. Byl to problém, jak naložit po roce 1945 s Německem, co představovalo operační jádro budování studenoválečného systému v Evropě. A bylo to až komunistické ovládnutí Československa, co dodalo specifický impulz plánům a aspiracím Britů a jejich partnerů na vybudování západního bezpečnostního systému – pokud možno s podporou Spojených států. Tento systém pak ve svých důsledcích posílil a konsolidoval rozdělení kontinentu na úkor východoevropanů, kteří se tehdy ocitli na špatné straně ostré teritoriální a ideologické dělící linie, jež měla přetrvávat až do roku 1989.

Konec studené války

Snad by se dalo očekávat, že z hlediska Velké Británie bude platit jistá symetrie mezi začátkem a koncem studené války. Rozdělené Německo jako symbolický a institucionální střed studenoválečné Evropy se mělo stát zkušebním polem, na němž se studená válka završí. Kdy a v jakém smyslu představuje sjednocení obou německých republik, spolkové a demokratické, a berlínských sektorů příběh konce studené války? Prostřednictvím vysokých komisařů uplatňovala Británie určitou kontrolu v Německu až do roku 1955, zatímco v Berlíně přetrval vojenský režim až do roku 1990. Jakožto zakládající člen Severoatlantického paktu se Británie

20 *Tamtéž*, FO 953/221, Dixonův telegram pro Foreign Office č. 699, 17.6.1948.

21 *Tamtéž*, FO 953/542, záznam úředníka Ruthven-Murrayho z října 1949. Podle dobových záznamů studovnu pražského velvyslanectví stále ještě tehdy navštěvovalo asi 300 lidí denně.

v roce 1973 připojila rovněž k Evropskému hospodářskému společenství, a zůstala tak v jádru vnitroeurovské politiky.

Mezinárodní prostředí se však do roku 1989 naprosto proměnilo. Bylo to způsobeno nejen vzestupem dalších mocností jak uvnitř, tak vně Evropy, nebo rolí dvou supervelmocí (která ve čtyřicátých letech ještě do značné míry nebyla definována), ale také docela odlišným ovzduším, v němž se diplomacie roku 1989 odehrávala. Dramatický běh událostí, jenž je dnes tak dobře znám, byl také v mnohem větší míře formován východoevropskými národy, než to platilo o událostech z konce čtyřicátých let. Navíc – a to je obzvláště významné pro téma tohoto eseje – se dramaticky změnilo místo a postavení Velké Británie ve světě. Britská úloha byla rovněž spoluutvářena silnou osobností tehdejší ministerské předsedkyně Margaret Thatcherové, jejími předsudky i jejími preferencemi, které také ovlivňovaly vnímání britské politiky, jak se udržovalo na kontinentě.

Vzniklo již mnoho výkladů událostí roku 1989 a změn, jež vedly ke sjednocení Německa a vynoření zemí východního bloku zpoza železné opony. Od prvního dokumentárně podloženého líčení z pera Philipa Zelikowa a Condoleezy Rice²² až po nejnovější výklady je pozoruhodně zřejmé, že role Británie byla relativně bezvýznamná, přestože byla členskou zemí Evropského společenství, Severoatlantického paktu a skupiny čtyř velmocí, jež dohlížela na Berlín.

V roce 1989 neexistoval jednotný britský pohled na Německo. Nedávné vydání dvou důležitých svazků dokumentů to ukazuje naprosto jasně.²³ Nanejvýš významné bylo, že Margaret Thatcherová se snažila provádět osobní politiku, kterou často prosadila navzdory radám svých nejbližších poradců, což Colin Munro nazývá „namyšleností vedoucí k odplatě“.²⁴ A tak byla rozporuplnost výsledné britské politiky vůči Německu jen dalším z aspektů celkové strategické zmatenosti, jež obestírala britské postoje v těchto dramatických událostech. Víme toho již dost o politice Británie v letech 1988 až 1990, ať už prostřednictvím memoárů (včetně pamětí samotné premiérky) nebo záznamů klíčových jednání.²⁵ Nově uvolněné dokumenty

22 ZELIKOW, Philip – RICE, Condoleezza: *Germany Unified and Europe Transformed: a Study in Statecraft*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press 1995. Tato kniha byla prvním líčením vycházejícím ze speciálně zpřístupněných amerických pramenů.

23 DBPO, III/6; SALMON, Patrick – HAMILTON, Keith (ed.): *Documents on British Policy Overseas*, sv. III/7: *German Unification, 1989–1990*. London, Her Majesty's Stationery Office 2009 (dále DBPO, III/7). Ve Spojeném království stále platí třicetiletá lhůta pro utajení dokumentů (ačkoli brzy bude zkrácena na dvacet let), avšak zákon o svobodě informací umožňuje badatelům žádat i o dokumenty, jež pocházejí z doby pozdější. Viz první recenze těchto svazků z pera Rogera Morgana (*Annual Report of the Royal Institute of International Affairs*, roč. 85. London, Royal Institute of International Affairs 2009, s. 639 n.); MUNRO, Colin: Britain, Berlin, German Unification and the Fall of the Soviet Empire. In: *Bulletin of the German Historical Institute*, roč. 31, č. 2 (listopad 2009), s. 49–80. Munro byl v letech 1987–1990 zástupcem šéfa britské mise ve Východním Berlíně.

24 MUNRO, C.: Britain, Berlin, German Unification and the Fall of the Soviet Empire, s. 58.

25 Viz BROWN, Archie: Margaret Thatcher and Perceptions of Change in the Soviet Union. In: *Journal of European Integration History*, roč. 16, č. 1 (2010), s. 17–30. Autor používá dokumenty Foreign and Commonwealth Office o vztazích mezi Východem a Západem

nyní ukazují, že to nejlepší, co mohli britští úředníci dělat, bylo dávat rady, držet se určitých právních zásad (což platilo zejména o samotném Berlínu) a dělat vše možné s cílem zajistit, aby prudký spád událostí a jejich mnohostranná komplexnost nenarušily širší rámec politiky mezi Východem a Západem. Dbali přitom hlavně na to, aby nebyly narušeny vazby v rámci Severoatlantického paktu stejně jako angažmá Spojených států a zároveň aby nebyl Michail Gorbačov nadměru či příliš rychle oslaben procesem, který neměl pod kontrolou.

Ve skutečnosti přístup Margaret Thatcherové, i přes její latentní nepřátelství vůči Německu, odráží serióznost jejích záměrů a opodstatněnou obavu z nestability, jakož i nedůvěru vůči německé moci obecně a vůči Helmutu Kohlovi zvlášť. A tak když si na zasedání kabinetu 8. prosince 1989 vyslechla obavy, že hrozí úplný kolaps systému ve Východním Německu, což by mohlo přivodit zhroucení hraniční linie mezi bloky, struktur Severoatlantického paktu a Varšavské smlouvy i Gorbačovových reforem, příhodně poznamenala, že „zůstáváme pozadu za vývojem událostí, přičemž Západ jako by ztratil schopnost orientace“.²⁶ A vyvodila z toho závěr, že je třeba pobídnout Spojené státy a Sovětský svaz, aby urychleně přistoupily k intenzivním čtyřstranným rozhovorům s cílem uchovat si kontrolu nad děním a udržet čtyři mocnosti pohromadě. Co však tuto analýzu kalilo, byl fakt, že ji stylizovala do neutuchajícího nepřátelství vůči Německu a kancléři Kohlovi zvlášť. To ji vedlo jak k podezřívavosti vůči taktice prezidenta François Mitterranda, tak ovšem i k pocitu, že ve skutečnosti sama postupuje proti proudu událostí. Obávala se, že by se Britové mohli „jednoho dne probudit a zjistit, že se události vyvinuly zcela mimo rámec naší kontroly a že německé sjednocení je v každém smyslu a ohledu hotovou věcí“.²⁷ Po svém setkání s Mitterrandem při jednání Rady Evropy ve Štrasburku počátkem prosince skutečně také argumentovala, že Kohl „jako by už zapomněl, že rozdělení Německa bylo výsledkem války, kterou Německo začalo“.²⁸

To je v příkrém rozporu s diplomatickým zpravodajstvím, zachyceným v citovaných svazcích dokumentů, podle něž Britové nemohli dělat o mnoho více než se snažit brzdit pohyb vpřed a současně zajišťovat, že si v budoucnu udrží platnou roli ve formující se evropské a mezinárodní architektuře. Zprávy diplomatů se přitom často vracejí zpět v čase a nabízejí historické analogie – kupříkladu srovnání Německé demokratické republiky v roce 1989 a Německa v roce 1945 či významu

přípravené pro seminář, který se konal 8. a 9. září 1983 v Chequers a zpřístupněné na základě zákona o svobodě informací. Dále viz THATCHER, Margaret: *The Downing Street Years*. London, HarperCollins 1993 (v českém překladu: THATCHEROVÁ, Margaret: *Roky na Downing Street*. Praha, Naše vojsko 1996); Thatcher sees East European Progress as more urgent than German Unity. In: *Wall Street Journal* (26.1.1990), s. 12 (interview Percyho Cradocka s Margaret Thatcherovou).

26 DBPO, III/7, dokument č. 70, záznam z jednání britské vlády 8.12.1989.

27 *Tamtéž*.

28 *Tamtéž*, dokument č. 71. Také britský velvyslanec v Moskvě sir Rodric Braithwaite zasílal do Londýna zprávy o nekoherentních projevech sovětské politiky, jež zůstávala pozadu za vývojem událostí (*tamtéž*, dokument č. 40).

měny v událostech současných a z let 1948 a 1949.²⁹ Zpravodajství britského velvyslance v Bonnu sira Christophera Mallabyho odráželo potřebu, aby jak Evropské společenství, tak především Severoatlantický pakt vygenerovaly náležitý rámec pro drama, které se odehrávalo před jejich očima. Jeho dlouhá depeše z 8. listopadu předkládala možné formy budoucí organizace Německa – asociaci (připojení), „rakouské řešení“ (ve smyslu německé neutrality – pozn. redakce), konfederaci, federaci – a poté se zaměřila na kontext, do něž by nyní Británie měla zasadit toto drama, či spíše vlastní roli v jakémkoli budoucím evropském a mezinárodním systému. Uvědomoval si totiž, že německá politika usilující o oboustranné zajištění znamená, že čím více bude Německo ukotveno na Západě, tím méně bude sváděno jakoukoli východní alternativou. Za nejdůležitější tudíž považoval „počítat při formování naší politiky v otázce další integrace do [Evropského] společenství s německou spolehlivostí“. Tato priorita odrážela očekávání, že pozitivní britský přístup by mohl i nadále připoutávat Německo k západním perspektivám.³⁰ Velvyslanec nakonec vyjádřil přesvědčení, že „jako jedna ze čtyř mocností zodpovědná za Berlín a Německo jako celek budeme mít slovo při konečném uspořádání a měli bychom využít vlivu, který z toho může pramenit“, i když si očitivně uvědomoval omezené možnosti, jimiž Británie disponovala pro případ, že by se události začaly vymykat kontrole.³¹

O měsíc později si Nigel Bromfield v depeši z Berlína troufl odhadnout, že dvě Německa se politicky sjednotí a že se tak stane „rychleji, než většina lidí původně považovala za možné“. ³² Také on zdůraznil britskou slabost, jakož i selhání britských pokusů v sedmdesátých letech a na počátku let osmdesátých uplatňovat ve východní Evropě ekonomický vliv, a dospěl k závěru, že šíření angličtiny, parlamentní kontakty a další iniciativy z kategorie *soft power* bude nutné rozvíjet selektivně vzhledem k omezeným lidským i materiálním zdrojům Británie. Jak zněla jeho klíčová poznámka, „nyní jsme zvítězili v mnohem delší bitvě o politické a ekonomické hodnoty a ideje. Doufám, že s trpělivostí a obratností budeme schopni toho využít. Pokud uspějeme, pak to bude kardinální úspěch evropských dějin tohoto století. Umožnilo by to Evropě a Spojenému království v rámci rozvíjejícího se Evropského společenství hrát důležitou úlohu v přístupu ke globálním problémům příštího století – populaci, chudobě a znečištění. Pokud však neuspějeme, pocítíme tyto problémy doslova před vlastním prahem zde v Evropě. (...) Jestliže se východoevropské ekonomiky zhroutnou, potom ekonomická migrace určitě nebude nejmenším z našich problémů.“³³

29 Viz depeše diplomata britské ambasády v Bonnu Nigela Bromfielda na rozloučenou, přetištěná *tamtéž*, dokument č. 66; viz dále *DBPO*, III/6, dokument č. 490; *DBPO*, III/7, dokument č. 34/11.

30 Mallaby však dával přednost tomu, aby se Evropské společenství i nadále vyvíjelo jako organizace Západu (*DBPO*, III/7, dokument č. 34/16).

31 *Tamtéž*.

32 *Tamtéž*, dokument č. 66.

33 *Tamtéž*.

Premiérka Margaret Thatcherová se netajila svými obavami z důsledků znovusjednocení Německa, v tomto procesu však Velká Británie hrála „druhé housle“. Na londýnském summitu NATO v červenci 1990 měl kancléř Helmut Kohl důvod k úsměvu, do vytouženého okamžiku zbývaly necelé tři měsíce (repro z paměti Margaret Thatcherové Roky na Downing Street. Praha, Naše vojsko 1993)

Jedna z posledních depeší z rozděleného Německa, odeslaná z Berlína ve chvíli, kdy se sjednocení stávalo skutečností, nesla název „Konec poválečné éry“, což odráží dobrý smysl pro historický vývoj i význam daného okamžiku, navzdory omezené úloze, již byli Britové schopni hrát tváří v tvář americké, sovětské a německé diplomacii. Tento důležitý dokument z 2. října 1989 ovšem samozřejmě a celkem podle očekávání snáší argumenty ve prospěch významné úlohy britské politiky do budoucna. Poněvadž nabízí hloubavý a pronikavý pohled, stojí za to z něj rozsáhleji citovat:

„1. Právě se uzavírá jedna epocha. Dnešní půlnocí se ruší práva a závazky čtyř mocností jak vůči Německu jako celku, tak vůči Berlínu. Spojenečtí velící důstojníci a vyslanci předali dnes současnému starostovi Momperovi a berlínské Sněmovně reprezentantů poslední rezoluci Spojenecké komandatury. Zítra opustí britský velící důstojník Berlín a jeho služba se tím uzavře. Tato mise přestane ve své stávající podobě existovat a splyne s podobně redundantním velvyslanectvím ve východním Berlíně a s generálním konzulátem, jež dohromady vytvoří berlínský úřad Vašeho velvyslanectví.

2. Je jen přirozené, že člověk pociťuje lítost, ba dokonce nostalgii, dochází-li k těmto změnám. Ale takové pocity je třeba odložit stranou. Ve skutečnosti slavíme jeden z velkých, i když poklidných úspěchů poválečné britské zahraniční a obranné politiky.“³⁴

Z nyní již sjednoceného Německa přišla 30. listopadu 1990 pro ministra zahraničí Douglase Hurda poslední depeše od velvyslance Christophera Mallabyho, nazvaná „Sjednocené Německo: Důsledky pro britskou politiku“. Mallaby v ní zaujímal čistě realistickou pozici ohledně větší politické váhy nyní sjednoceného Německa. Otázkou nyní bylo, jak se s tím Spojené království vypořádá. „Tichá aliance“ mezi Německem a Británií se soustřeďovala na jazyk, diplomatický vliv Spojeného království, královskou rodinu a „v zásadě ‘civilizovanou’ kvalitu britského veřejného života“, jakož i na jejich vzájemně výhodné exportní trhy. V průkazné, jakkoli neadresné narážce na premiérku Thatcherovou však argumentuje:

„Naše evropská politika je už nějakou dobu předmětem značné skepse. Ztratili jsme tak místo v centru německého hledáčku. A nyní jsme pozbyli i náš status, zatímco se plánují redukce britských sil v Německu. Nejvýznamnější partnery spatřuje Německo ve Spojených státech a Francii; a jeho prioritami pro zlepšení vztahů jsou Sovětský svaz a Polsko. Riskujeme, že se propadneme ještě hlouběji, pokud nebudeme schopni Němcům demonstrovat, že naše politika a přednosti, bilaterálně i v širším mezinárodním měřítku, jsou důležité a že je třeba brát je vážně.“³⁵

„Jediným krokem,“ pokračuje Mallaby, „který by nejvíce upevnil naše postavení v Německu, by bylo učinit naši politiku v [Evropském] společenství pozitivnější, v jejím podání a pokud možno i obsahu. Pokud bychom mohli dosáhnout toho, aby náš celkový styl vyzníval konstruktivněji, pokud bychom mohli častěji prosazovat naše vlastní pozitivní ideje, potom by Němci brali naše názory vážněji.“ Velvyslanec přijímal myšlenku určité bezpečnostní a obranné reformy, včetně pilíře typu Západoevropské unie uvnitř NATO, jak jej preferoval německý ministr zahraničí Hans-Dietrich Genscher, a uzavřel svou analýzu slovy, že „dozvuky německého sjednocení skýtají příležitost posílit náš vliv. Měli bychom se jí chopit.“³⁶

Závěrem

Tři jednotící linie se vinou tímto důležitým příběhem. Zprvée, v roce 1945 měla Británie mocenské zdroje, širší, globální strategické vnímání a také diplomatické páky na to, aby ve spolupráci se Spojenými státy a Francií dokázala přispět k rozdělení Německa a Berlína. Řídila se přitom přesvědčením, že je to v britském zájmu: rozdělení Německa koncem čtyřicátých let skutečně na dohlednou dobu uzavřelo odvěkou německou otázku a zároveň přitáhlo do Evropy Američany coby kvazievropskou mocnost a protiváhu Sovětského svazu s jeho satelitními státy.

34 DBPO, III/6, dokument č. 505.

35 DBPO, III/7, dokument č. 244.

36 *Tamtéž*.

Již dříve přitom Británie pomohla zajistit pro Západ příznivou rovnováhu sil vůči Sovětskému svazu a jeho impériu, jakož i vůči komunismu.

Zadruhé, okolnosti sjednocení Německa byly pro Británii docela odlišné od těch, jež panovaly v letech 1945 až 1949: ačkoli stále vykonávala mandát okupační moci v Berlíně, fakticky vojenská okupace dávno skončila a jako člen Evropského společenství sama Británie vyvíjela nesmělou snahu, aby participovala na spojování a integraci evropských zemí. V roce 1989 seriózní diplomaté a pozorovatelé britské moci věděli, že tentokrát Spojené království nebude hrát ústřední úlohu a že možnosti a zájmy hlavních hráčů – Německa, Spojených států a Sovětského svazu – o mnoho převyšují možnosti a zájmy Británie a také Francie. Záleželo tedy na tom, jakou pozici Spojené království zaujme v éře po skončení studené války. Výše citovaný bonnský velvyslanec Christopher Mallaby to dobře chápal. Margaret Thatcherová, která dovolila svým emocím, aby převládly nad reálpolitikou i nad principy, to nepochopila. Kumulativní efekt relativního hospodářského úpadku, ztráty impéria a členství v Evropském společenství Britům jaksi nedovolil, aby zformulovali nějakou konzistentní a životaschopnou strategii a pak se jí drželi; a tak spíše následovali rozhodnutí jiných, než aby sami vedli.

Třetí postřeh zní, že britské postoje vůči zemím východní Evropy se v období studené války nijak dramaticky nevyvíjely. Od roku 1945, s tím jak se spouštěla železná opona, byla východní Evropa pro Londýn ztracenou vartou, jakkoli to bylo smutné. Platilo to dokonce i pro Československo. Po několik desetiletí pak britská politika vůči Československu nebyla zdrojem pýchy: jak jsme viděli, Britové se domnívali, že osud Čechoslováků, i přes jejich úsilí o demokracii, je v konečném důsledku stejný jako osud ostatních zemí regionu a téměř úplně závisí na sovětské politice. Do roku 1949 zde Britové prováděli politiku *statu quo* a byli připraveni hrát dlouhou hru na čekanou, jak to bylo později interpretováno – vůči Československu po roce 1948, vůči Polsku a Maďarsku v polovině padesátých let a potom vůči Československu znovu v letech osmdesátých, když obava z opakování roku 1968 pronásledovala diplomaty v jejich vzpomínkách.

Teprve v osmdesátých letech, kdy už se ve skutečnosti mezinárodní scéna proměňovala a kdy Britové mohli postupovat multilaterálně prostřednictvím Evropského společenství a také Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, nastala v britské politice jistá změna. Avšak tehdy se ke změnám probouzela již sama východní Evropa, jak to demonstrovaly především události v Polsku a poté v roce 1989 napříč celým regionem.³⁷ Britská politika vůči východní Evropě za vlády Margaret Thatcherové se již stala předmětem nového a zajímavého výzkumu, zčásti založeného na materiálech uvolněných britským Národním archivem na základě zákona o svobodě informací.³⁸ Tato politika prošla tehdy evidentní proměnou; svědčí o tom také vytvoření Východoevropského departmentu (v rámci *Foreign and Common-*

37 Československá vláda byla vnímána jako zaostávající za ostatními.

38 Viz webová stránka www.margaretthatcher.org a také zvláštní číslo *Journal of European Integration History*, roč. 16, č. 1 (jaro 2010). Editovala je Ilaria Poggiolini, která pro ně zároveň zajistila odtajnění mnoha těchto dokumentů.

wealth Office – pozn. překladatele), které tuto oblast vyčlenilo z departmentu, jenž se zabýval přímo Sovětským svazem. Postupně narůstala politická diferenciaci mezi jednotlivými východoevropskými zeměmi; pozornost byla věnována nejdříve Maďarsku, jež bylo poté předstiženo Polskem jako zemí zvláštního zájmu. Avšak popravdě až svou podporou rozšíření Evropské unie o tento region bylo Spojené království od devadesátých let schopné v určitém smyslu postupovat vůči regionu středovýchodní Evropy s většími sympatiemi a iniciativněji – ačkoli britská podpora rozšiřování Evropské unie vycházela vždy z různých motivů.³⁹ Ale to už by byl jiný příběh.

Z angličtiny přeložil Vít Smetana

39 Podle britské kalkulace mělo rozšíření unie mírnit jakékoli instinkty směrem k prohlubování evropské politické integrace. V případě rozšíření NATO nebyli Britové připraveni je podpořit až do roku 1994 – a i tady přišla iniciativa ze samotné středovýchodní Evropy.